

Neobyčejné dílo Evžena Neustupného (1933–2021)

Život Evžena Neustupného, s nímž jsme se nedávno rozloučili (zemřel 14. ledna 2021), prošel několika nečekanými zvraty, které budou jednou bezesporu stát za pozornost historiků oboru. Jeho dílo je však pozoruhodné právě z opačného důvodu, neboť je sice mimořádně inovativní, ale zároveň neobyčejně ucelené a logicky se vyvíjející od prvních do posledních prací. Neustupného texty jsou strohé, ale dokonale promyšlené a na čtenáře kladou vysoké nároky. Čtenáři jim občas nerozuměli nebo rozumět nechtěli, přinejmenším v oné „zpropadené voliěře“ (slovy Jaroslava Seiferta) komunistického Československa, která Neustupnému sice umožňovala přežít, ale po většinu jeho života mu nedala možnost rozletět se do světa, do kterého patřil.

Evžen se narodil v rodině významného, názorově rovněž netradičního českého archeologa Jiřího Neustupného, a od dětství tak měl možnost pohybovat se v intelektuálně stimulujícím prostředí (srov. *Zápotocký 1993; Moucha 2004; Neustupný – Kuna 2012; 2013*). Jeho „starší“ bratr-dvojče se stal lingvistou a po emigraci prošel v zahraničí úspěšnou kariérou univerzitního učitele. Evženovy znalosti filosofie, lingvistiky, přírodních věd a matematiky byly od mládí rozsáhlé, a byl to zřejmě právě tento široký myšlenkový základ, který mu umožnil vidět lidskou historii nejen jako pouhé vyprávění událostí, nýbrž v jejich obecných, systémových souvislostech.

Evžen Neustupný (vlevo) a Norbert Mašek v terénu během Neustupného působení v expozituře ARÚ ČSAV v Mostě (1957–1966). Foto Archiv ARÚ.

Celý svůj profesní život Evžen Neustupný spojil s Archeologickým ústavem Akademie věd v Praze, byť v době socialismu mělo toto zázemí daleko do spolehlivého existenčního zajištění. Již na počátku své kariéry zasáhl významným způsobem do obecného pojetí československé archeologie, když společně se svým otcem představili *Nástin pravěku Československa (1960)*, novou koncepci nejstarších dějin našeho území. Již tato kniha, která následně vyšla i v anglickém překladu (*1961*), naznačila Neustupného odklon od převládajícího kulturně historického paradigmatu, ale mezi domácími archeology vzbudila bouři nevole. Sám Neustupný otec vydal v témže roce s kolektivem muzejních pracovníků obsáhlou publikaci k výstavě v Národním muzeu (*Pravěk Československa*), která ale v pojetí pravěkého období ještě nebyla tak radikální – progresivní tón *Nástinu* tedy zřejmě již z větší části udával právě Evžen.

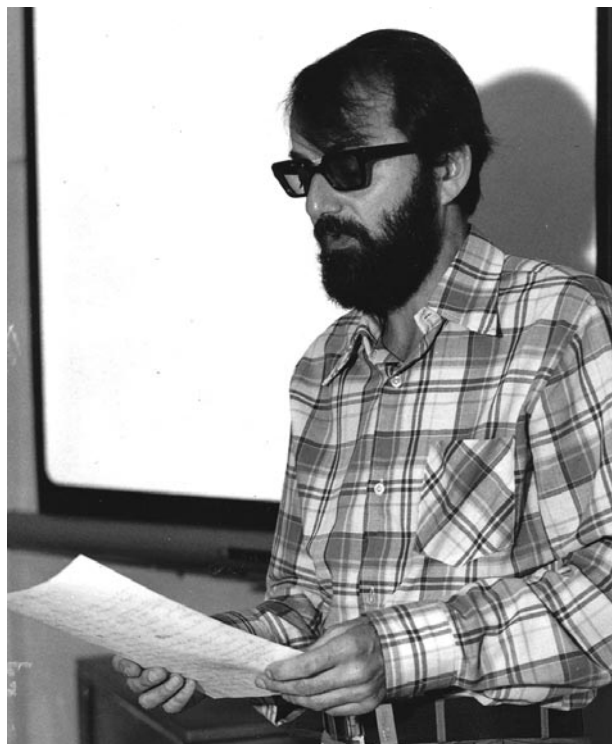
Nový přístup k rekonstrukci pravěké společnosti rozvinul Neustupný i ve studii *K počátkům patriarchátu ve střední Evropě* (1967a). V ní se opřel o marxistické kategorie společenských sil a vztahů, ale učinil tak bez oportunistu a bez zátěže komunistické ideologie. Zřejmě proto se tato práce stala jednou z mála úspěšných aplikací marxistické metodologie v české archeologii vůbec a její závěry jsou dodnes přijímané a inspirující. Autor v ní především vyzdvihl význam oradla jako artefaktu, dobytčího potahu, přílohového polního systému a z nich vyplývajících hospodářských a společenských změn, tedy kulturních prvků a procesů, kterým se později začala archeologie věnovat i jinde v Evropě (např. *Sherratt 1981*).

Do šedesátých let spadá i Neustupného intenzivní angažmá v rozvoji tehdy začínajícího radiokarbonového datování. Neustupný se zasloužil zejména o uplatnění a zkvalitnění metody kalibrace dat (té se týkal např. jeho článek v časopise *Nature*, společně s V. Buchou: 1967b) a ve svých dalších publikacích (1970; 1973a) přispěl k obecnému prosazení radiokarbonové chronologie ve střední Evropě. Jako jediný evropský archeolog byl v r. 1969 pozván na specializované sympozium do Švédska, kde se setkal s autorem metody, nobelistou Willardem Libbym. „Byl v počátcích radiokarbonového datování velkým inovátorem“, prohlásil o Neustupném v r. 2014 Sir Colin Renfrew v laudatiu při udílení ceny Nadace Neuron.

Sledujeme-li myšlenkový vývoj Neustupného raných prací, jeví se jeho následující cesta od kulturně historického pojetí oboru k procesuálnímu paradigmatu jako logická, ale určitě nebyla samozřejmá a snadná. Jakkoli byla šedesátá léta v Československu obdobím mírného tání společenských poměrů, svobodné mezinárodní kontakty a výměna vědeckých informací nenastaly. Archeologická literatura ze Západu byla v československých knihovnách nedostupná, cesty na zahraniční konference na Západě byly výjimečné a pošta kontrovaná. Neustupný přesto dokázal, bez výzkumného týmu, studentů či asistentů, navzdory zcela odlišným názorům a nepochopení ze strany okolí, formulovat základní momenty nového paradigmatu, a to bez velkého zpoždění za americkou a britskou archeologií, kde byly nové proudy rozvíjeny celými týmy univerzitních pracovníků. Svědčí to nejen o Neustupného nevšedním talentu, ale též o tom, že pro připravené odborníky byly změny teoretického myšlení v archeologii v 60. letech už „ve vzduchu“.

Invaze vojsk Varšavské smlouvy v srpnu 1968 ukončila veškeré naděje na demokratický vývoj československé společnosti a pro Neustupného, podobně jako pro mnoho dalších vědců, se uzavřely i nepočtené možnosti zahraničních kontaktů z předchozího desetiletí; konference v Uppsale byla pro Neustupného poslední cestou na Západ na další bezmála dvě celá desetiletí. Podle vlastního svědectví však měl Neustupný koncem 60. let základy nového paradigmatu již promyšlené a během následujících dvaceti let je postupně promítal do řady konkrétních studií. Jejich myšlenková příbuznost s procesuálním pojetím archeologie je nepopíratelná a svědčí o tom už jen samotná témata Neustupného prací: využití kvantitativních multivariačních metod (1973bc), pravděpodobnostní vzorkování (1973d; 1984), teorie archeologických paradigmat (1976), deduktivní model poznání (1983b), migrace v pravěku (1982), tafonomie sídlištních nálezů (1981), pravěká demografie (1983a) a řada dalších. Souhrnně podal Neustupný své pojetí oboru až dodatečně, a to nejprve v anglické monografii *Archaeological method* (vydané už v nových poměrech v Cambridgi v r. 1993).

V 80. letech vykristalizovalo v Neustupného pracích další téma, které výrazně ovlivnilo českou archeologii: teorie sídleních areálů (1986; 1991), tedy otázka prostorové strukturovanosti archeologických

Při přednášce na konferenci (70. léta). Z rodinného archivu.

nálezů odrážející sídelní uspořádání pravěkých komunit. Základní principy dané teorie Neustupný později rozvinul v knize *Space in prehistoric Bohemia* (1998). Pojmy, na kterých daná teorie stojí, a deduktivní postupy z nich vyplývající se postupně promítly do různých rovin archeologické práce, terénním výzkumem počínaje a evidencí dat v informačních systémech konče. Zajímavým způsobem Neustupný následně propojil danou teorii i s novým metodologickým nástrojem z počátku 90. let – geografickými informačními systémy (1996a,c) – a ovlivnil tím myšlení celé řady archeologů nastupující generace.

Společenská změna roku 1989 zastihla Neustupného ve věku, kdy mnozí už pomýšlejí na klidný důchod. V jeho životě však začala nová kapitola, s níž možná sám už ani nepočítal. Hned na jaře 1990 se stal prvním porevolučním ředitelem Archeologického ústavu, a to způsobem revolučně neobvyklým – všeobecnou volbou vědeckými pracovníky ústavu. O tom, kdo by měl v nových poměrech vést největší českou archeologickou instituci, měla většina jejích pracovníků jasno. Jako ředitel ústavu se Neustupný zasadil o ukončení neproduktivních terénních výzkumů (z důvodu racionálního „hospodaření s archeologickým dědictvím“), vznik organizací archeologické památkové péče a navázání ztracených zahraničních kontaktů. Za Československo, resp. Českou republiku se podílel na vzniku Maltské konvence o ochraně archeologického dědictví Evropy (La Valletta, 1992) a Evropské asociace archeologů (Lublaň, 1994). Za jeho vedení byl Archeologický ústav plně komputerován, byly podporovány aplikace matematických a statistických metod při zpracování dat, byl zahájen program letecké archeologie a rozvinul se „nedestruktivní“ výzkum krajiny a sídel (zejména založením samostatného oddělení s tímto zaměřením).

Svou odbornou dráhu Neustupný neuzavřel ani o tři roky později, když ředitelskou funkci opustil. Naopak, v r. 1998 založil nové pracoviště, Katedru archeologie na ZČU v Plzni, a konečně se tak ocitl v pozici, ve které měl být nejméně o třicet let dříve: mohl vychovávat studenty a předávat jim svůj pohled na obor, založený na propracované teorii, která byla na jiných katedrách archeologie do té doby opomíjena.

Společenský večer na konferenci v Mostě (1986). Vlevo Vladimír Čtverák. Foto Archiv ARÚ.

Evžen Neustupný s Václavem Mouchou a Milanem Zápotočským na zahradě Archeologického ústavu v Praze (2003). Foto Archiv ARÚ.

Za sedm let svého působení v čele plzeňské katedry vychoval mnoho mladých odborníků a zcela nepopíratelně, byť s nezaviněným zpožděním, ovlivnil další vývoj české archeologie. Především pro své studenty napsal i dvě souhrnné monografie na téma archeologické metody a teorie (2007; 2010) a i jako emeritus vedl nespočet doktorských prací. Je pozoruhodné, jak silné charisma z jeho osoby vyzařovalo a jak silný, oboustranný vztah vznikl mezi profesorem a jeho o dvě generace mladšími žáky.

Ve svých posledních pracích se Neustupný zabýval především teorií artefaktů (2013; 2018). Přichází s tezí, že člověk a artefakt tvoří neoddělitelnou podvojnou entitu, jelikož lidé jsou bytostí formované vytvářením a užíváním artefaktů. I když ve své podstatě zůstal procesualistou, jeho poslední práce sledovaly překvapivě podobnou trajektorii jako současná avantgardní, neomaterialistická archeologie ve světě, např. v pojmu *entanglementu*, symetrického přístupu apod. Jakoby opět cosi paradigmatického bylo „ve vzduchu“...

Přes svou skepsi k oboru historie byl Neustupný jediným českým archeologem poválečného období, který byl schopen přesvědčivě vyprávět „velký příběh“ (*grand narrative*) obecných dějin; kromě jiného o tom svědčí i učebnice pravěku pro základní školy, kterou napsal v r. 1995 (diskuse o ní: 1996b). Vyprávěl tento příběh, jak jinak, ze svého hlediska, ale byl to příběh, který dával smysl, protože spojoval nejstarší dějiny s dneškem v jeden logický a pro současnost relevantní celek. Ať už jde o „společnost oráčů“, rituální válečnictví, environmentální krize nebo (v nejobecnějším pohledu) lidskou tvořivost, která vede člověka k tvorbě artefaktů, jde v Neustupného pojetí o aspekty lidských dějin, kterými žije i dnešní svět a které mu může vysvětlit právě a pouze archeologie. Nečekaně a nevědomky to doložil jeden z předních současných světových intelektuálů, historik Yuval Harari, když v jednom ze svých interview (2017) za největší nevyřešenou záhadu lidské historie označil původ patriarchy, s jehož důsledky se lidská společnost potýká od pravěku dodnes. Ale Neustupného čtenáři ten příběh přece už 54 let znají!

V jedné ze svých posledních prací (2018) Neustupný napsal: „... do živé přírody nepatří ani lidské tělo se vzdypřítomným artefaktem, ani samotný artefakt vytvořený člověkem; tyto elementy lidského světa nelze ale ani chápat jako součásti mrtvé přírody. Protože dvojice artefakt – člověk je nerozlučitelná, ani u člověka nelze tvrdit, že je živý nebo mrtvý, pokud je spojen s artefakty schopnými plnit nějaký účel. Barokní umělec, který vytvořil dílo, jež je stále s námi, sice zemřel jako přírodní bytost, ale právem se o něm rovněž říká, že nezemřel...“

Zdá se nám, Evžene, že jsi měl zase pravdu, a tudíž věříme, že jsi stále s námi.

Martin Kuna – Jan Turek

Evžen Neustupný (31. 10. 1933 – 14. 1. 2021).

LITERATURA

- Drašnarová, M. 1993:* Bibliografie Evžena Neustupného. *Archeologické rozhledy* 45, 700–703.
- Drašnarová, M. 2004:* Bibliografie prof. PhDr. Evžena Neustupného, CSc. za léta 1993–2003. *Archeologické rozhledy* 56, 229–230.
- Harari, Y. 2017:* Homo sapiens zanikne. *Lidové noviny* 28. 1. 2017.
- Moucha, V. 2004:* Životní jubileum profesora Evžena Neustupného. *Archeologické rozhledy* 56, 226–228.
- Neustupný, E. – Kuna, M. 2012:* Intransigent archaeology. An interview with Evžen Neustupný on his life in archaeology. *Archaeological Dialogues* 19, 3–28 (s bibliografií 2003–2012).
- Neustupný, E. – Kuna, M. 2013:* Neústupná archeologie. S Evženem Neustupným o jeho životě v archeologii. Otázky kladl M. Kuna. *Archeologické rozhledy* 65, 405–422.
- Sheratt, A. 1981:* The Secondary Products Revolution: the past, the present and the future. *World Archaeology* 42, 29–54.
- Zápotocký, M. 1993:* Evžen Neustupný – 60 let. *Archeologické rozhledy* 45, 698–700.

Citované práce Evžena Neustupného

- 1960 (*Neustupný, E. – Neustupný, J.*): Nástin pravěku Československa, Sborník Národního musea v Praze. Praha.
- 1961 (*Neustupný, E. – Neustupný, J.*): Czechoslovakia before the Slavs. London.
- 1967a: K počátkům patriarchátu ve střední Evropě. *Rozpravy Československé akademie věd* 77-2. Praha.
- 1967b (*Bucha, V. – Neustupný, E.*): Changes of the Earth's magnetic field and radiocarbon dating. *Nature* 215, 261–263.
- 1970: A New Epoch in Radiocarbon Dating, *Antiquity* 44, Issue 173, 38–45.
- 1973a: Absolute chronology of the Aeneolithic Period. In: *Actes du VIIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques II*. Beograd, 243–248.
- 1973b: Factors determining the variability of the Corded Ware culture. In: C. Renfrew (ed.), *The explanation of culture change*. London, 725–730.
- 1973c: Mathematische Untersuchungen zur böhmischen Schnurkeramik. *Musaica* (Sborník filozofickej fakulty Univerzity Komenského) 13, 63–67.
- 1973d: Sekvenční metoda vedení archeologických výzkumů. *Archeologické rozhledy* 25, 300–328.
- 1976: Paradigm lost. In: *Glockenbechersymposium, Oberried 1974*. Haarlem-Bussum, 241–248.
- 1981: Zachování kostí z pravěkých sídlišť. *Archeologické rozhledy* 33, 154–165.
- 1982: Prehistoric migrations by infiltration. *Archeologické rozhledy* 34, 278–293.
- 1983a: The demography of prehistoric cemeteries. *Památky archeologické* 74, 7–34.
- 1983b (*Neustupný, E. – Dvořák, Z.*): Výživa pravěkých zemědělců: model. *Památky archeologické* 74, 224–257.
- 1984: Archeologická prospekce s využitím pravděpodobnostních metod. *Výzkumy v Čechách – Supplementum*. Praha, 105–130.
- 1986: Sídlní areály pravěkých zemědělců. *Památky archeologické* 77, 226–234.
- 1991: Community areas of prehistoric farmers in Bohemia. *Antiquity* 65, 326–331.
- 1993: *Archaeological Method*. Cambridge.
- 1995: *Lidé v dějinách. Pravěk pro 2. stupeň základní školy*. Praha.
- 1996a: Polygons in archaeology. *Památky archeologické* 87, 112–136.
- 1996b: Teze o pravěku a učebnice o pravěku. *Archeologické rozhledy* 48, 311–322.
- 1996c (*Neustupný, E. – Venclová, N.*): Využití prostoru v latěnu: region Loděnice. *Archeologické rozhledy* 48, 615–642, 713–724.
- 1998 (ed.): *Space in Prehistoric Bohemia*. Praha.
- 2007: *Metoda archeologie*. Plzeň.
- 2010: *Teorie archeologie*. Plzeň.
- 2013: The archaeology of artefacts. *Anthropologie* 51, 169–174.
- 2018: Lidský svět a příroda. *Vesmír* 97, 108–112. Vyšlo též v: *Archeologie ve středních Čechách* 22, 489–494.

Dodatky k bibliografii Evžena Neustupného

(předchozí: *Drašnarová 1993; 2004; Neustupný – Kuna 2013*)

- 2012 (*Neustupný, E. – Kuna, M.*): Intransigent archaeology. An interview with Evžen Neustupný on his life in archaeology. *Archaeological Dialogues* 19, 3–28.
- 2013 (*Neustupný, E. – Kuna, M.*): Neústupná archeologie. S Evženem Neustupným o jeho životě v archeologii. Otázky kladl M. Kuna. *Archeologické rozhledy* 65, 405–422.

- 2013: Archeologie pro všechny. In: R. Šmidtová et al. (eds.), *Veřejná archeologie IV. Příspěvky z konferencí Archeologie a veřejnost 2007 a 2012*. Praha, 87–94.
- 2013: The archaeology of artefacts. *Anthropologie* 51, 169–174.
- 2015: O archeologii a Václavu Mouchovi (31. 1. 1933 – 16. 8. 2014). *Archeologické rozhledy* 67, 145–146.
- 2015: Prehistoric events and artefact memory. In: B. Gediga – A. Grossman – W. Piotrowski (eds.), *Miejsca pamięci: pradzieje, średniowiecze i współczesność*. Biskupińskie prace archeologiczne 10. Biskupin, 31–37.
- 2017: D. Mölders – S. Wolfram (eds.), *Schlüsselbegriffe der Prähistorischen Archäologie*. Tübinger Archäologische Taschenbücher 11. Münster – New York 2014. *Germania* 94, 456–459 (recenze).
- 2018: Památky a archeologická teorie. *Zprávy památkové péče* 78, 67–68.
- 2018: Lidský svět a příroda. *Vesmír* 97, 108–112.
- 2018: Lidský svět a příroda. *Archeologie ve středních Čechách* 22, 489–494.
- 2018 (*Neustupný, E. – Bača, M.*): Kam sme sa to až dostali: rozhovor o archeológii v Československu v 60.–70. rokoch 20. storočia s Evženom Neustupným. *Otázky kladol Martin Bača*. *Musaica archaeologica* 3, 109–112.